

BOŽIĆNI OBIČAJI U KAŠTELIMA

SANJA ACALIJA
Zavičajni muzej Kaštela
21216 Kaštel Novi

UDK 398.332.41(497.18)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 13.05.1997.

Izložbom "U to vrime Božića"¹ pokušali smo stvoriti što obuhvatniju sliku o Božiću i to prvenstveno Božiću u Kaštelima, predstavljajući najkarakterističnije narodne običaje od početka stoljeća do danas. Nastojali smo također stvoriti i donekle obuhvatiti atmosferu božićne kulture i posjetioce vratiti u prošlost, u njihove domove, na dočekivanja Božića kojih će se s nostalgijom sjećati, a mlađe naraštaje upoznati s Božićima njihovih starih.

Božić kao jedan od središnjih blagdana narodne kulture u kršćanskoj tradiciji dan je slavljenja rođenja Isusa, sina Božjega, dan je mira i veselja i pravi obiteljski blagdan. Etnologija Božić gleda kroz godišnji praznički ciklus koji je vezan uz agrarnu godinu i tijek prirodnih mijena.

Dani zimskoga solsticija i početak agrarne godine oduvijek su bili izazov ljudima različitih civilizacija i u predkršćanskim religijama. Slavila se ta prirodna pojava i pobjeda svjetla nad mrakom, trenutak kada se iščekivao Spasitelj i pokušavao ostvariti boljitak u budućemu životu. Bio je to ciklus rituala koji varira od kraja do kraja i obuhvaća razdoblje od mjesec dana. Rimljani su slavili saturnalije od 17. do 23. prosinca u čast svršetka poljskih radova, blagdan boga Mitre - nepobijedenoga sunca slavio bi se 25. prosinca (Rihtman-Auguštin, 1992: 15-20). I kršćanstvo, koje se borilo protiv poganskih običaja mnoge od njih je ipak prihvatilo i prilagodilo kršćanskoj pobožnosti.

Utvrđivanje Isusova rođenja rezultat je nastojanja Crkve da se nadvladaju poganska vjerovanja u Rimskome Carstvu. Do prekretnice dolazi 324. godine kada Konstantin Veliki uspostavlja kršćanstvo kao državnu religiju.

Slavljanje Kristova rođenja ustalilo se između 24. i 25. prosinca kod zapadnih kršćana, a kod istočnopravoslavnih 7. siječnja. Obje crkve slave 25. prosinca, ali između njih postoji razlika od 13 dana, onoliko kolika je razlika

¹ Izložba "U to vrime Božića" upriličena je i otvorena 20. prosinca 1996. godine u izložbenome prostoru Zavičajnoga muzeja Kaštela. Nastojali smo sakupiti, zabilježiti i prezentirati javnosti na dvadesetak panoa običaje u Kaštelima od blagdana Svih svetih do Sveta Tri kralja u posljednjih stotinjak godina. Opisi običaja i događanja najvećim se dijelom temelje na usmenome kazivanju starijih Kaštelana iz obitelji Cvitić, Milić, Stude, Pera, Milan, Škarica, Paravia, Vuina, Radunić, Omašić. Osim tekstova i slika na panoima u vitrinama smo izložili velik broj nakita za božićni bor, starog oko sto godina, jaslice domaće i industrijske izrade, čestitke, crkvene običajnike

između julijanskoga i gregorijanskoga kalendara. Rimokatolička crkva drži se reformiranoga - gregorijanskog, a istočnoppravoslavna starijeg - julijanskoga kalendara (Kolman-Rukavina, Mandić, 1961: 137-151).

U zapisima o hrvatskim božićnim običajima često se bilježi da vrijeme predbožićnih priprema, nizanje različitih običaja počinje vrlo rano (Gavazzi, 1988: 115), u Kaštelima je to već na blagdan Svih svetih (1. studenoga) koji se naziva *Prvi Božić*. Uz taj dan veže se običaj prvih kolendi.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća običaj Koledanja u Dalmaciji se živo zadržao na tri dana božićnih blagdana i to oko Božića, Nove godine i na Sveta Tri kralja. U Kaštelima i okolici počinjalo se kolendirati već uoči blagdana Svih svetih kada bi kolendraši (grupice djece ili odraslih osoba) obilazili kuće češće uglednijih mještana ili prijatelja i rodbine i pjevali dvoglasni napjev koji se sastoji od dva dijela (Buble, 1988: 65-67).

Jedan dio se pjeva pred kućom domaćina, drugi dio u kući, odnosno prije i poslije darivanja pjevača najčešće *suvin smokvan, orijin, mendulan, prošekon, vinon i rakijon* te u jabuku zabadanim novčićima.

“Kolendraši” su se željno očekivali, a znali bi se u kući domaćina zadržati duže vrijeme i veselo se zabavljati pjevajući i čašćeći se.

Kolenda: “*Ja san mali rebac, doša san van krkelezat - kome bobić, kome grozdić, na dobro van doša prvi Božić.*”

Između dva svjetska rata u Kaštelima je zabilježen još jedan običaj darivanja: momci su običavali kupovati i darivati djevojke i nekim sitnijim darovima, najčešće su to bili slatkiši (*bobići* i *mendulat*).

Značajan blagdan iza Svih svetih je Sveta Katarina (25. studenoga), od kada se zapravo i počinju pjevati božićne pjesme. Blagdan *Svete Kate* označuju izreke u narodu:

“*Sveta Kate kokošica - misec dana do Božića*”

“*Sveta Kate - snig na vrata*”

“*Sveta Kate - pari k’ ognju gnjate*”

Advenat (Došašće) započinje od 1. prosinca. Dolazi od latinske riječi *advenir*, što znači *stići* pa je to vrijeme iščekivanja punog uživanja koje teži i pronalazi svoje ispunjenje u Božiću i traje puna četiri tjedna (Gavazzi, 1988: 115-127).

U ranijim vremenima to razdoblje predstavljalo je vrijeme ozbiljna posta u kojemu su bivala zabranjena sva slavlja i veselja uključujući ženidbe i udaje, pa se običavalo reći: “*Ko se ženi u Adventu, vodi ženu nekuntentu*”.

Ovome četverotjednom periodu posebno su se veselila djeca, jer se do Božića reda čitav niz manjih blagdana uz koje su vezani razni običaji, što započinje blagdanom sv. Andrije koji nagovještava početak zime pa bi se običavalo reći: “*Sveti Andre - bile brade*”.

Na Svetu Barbaru (4. prosinca) znalo se govoriti:

“*Na Svetu Barbaru, najbolji su bobi posijani*”

“Kako vrime na Barbaru, tako četrdeset dana”

“Ako na Barbaru zagrmi barem jedan put, bit će grmljavine češće”.

Prigodom Gospe od Začeca (8. prosinca) sakupljaju se masline u *krtole* i nose u crkvu na poklon Gospi.²

Blagdan Svete Lucije (13. prosinca), sicilijanske djevice iz Sirakuze, zaštitnice vida, krojača i kovača, bio je u davna vremena, kao i sada, najzanimljiviji djeci upravo zato što se iščekivao njen dolazak.

Sveta Luce u ikonografiji je prikazana kao nebeska iscjeliteljica očiju, s pliticom, očima i nožem. Crkva širi kult Svete Lucije kao darovateljice i nositeljice svjetla (Leksikon ikonografije, 1990). U našim narodnim običajima vezanim za taj dan proslavljao bi se Božić drugi put i to na osvitak *Svete Luce*, točno u ponoć. Palile bi se *maškule* (naprava od lijevanoga željeza napunjene barutom i glinom) i kada bi odjeknuo pucanj zazvonila bi crkvena zvona.

Djeci je Sveta Luce nosila darove u *bičvici* ili ako nisu bila dobra *šibu*, *kapule* i *luga*. Uvečer, prije spavanja, djeca bi iznad uzglavlja stavila *bičvicu* u očekivanju da im svetica u nju stavi dar. Dolazila je noću, na *tovarčiću*, a djeca bi, da iskupe svoje nestašluke, njenom *tovarčiću*, već dan prije za okrijepu ostavljala na pragovima svojih kuća slame i vodu. Zaspali bi tako u nadi da će im se smilovati i ostaviti uobičajene darove: *suve smokve*, *orije*, *mendule*, *komad kotonjate* ili *po koji kupovni kolač oliti biškotin* (Đugum).

Od Svete Lucije do Božića dijeli nas dvanaest dana i ti su dani po starome vjerovanju pogodni za proricanje vremena, pa se u narodu običavalo govoriti:

“Ako je na dan Svete Luce lipo vrime, sićanj je lip.

Drugi dan po Sv. Luci, kakvo je vrime takva će bit vejača.

Treći dan, kakvo je vrime takav će bit ožujak.

Četvrti dan, kakvo je vrime takav će bit travanj.

Peti dan, kakvo je vrime takav će bit svibanj ...”

Blagdan Svetoga Tome (prije se obilježavao 21. prosinca) najbliži je Božiću. Dan je kada su se u stara vremena običavali *“klat prajci”* i veselo bi se pjevalo:

Sveti Toma, ubij prajca doma,

ubijo ga nožičen, izija ga Božičen

I još dobru pogaču, neka dica ne plaču

ubija ga britvicon, izija ga s dičicon.

Postoje i izreke:

Sveti Toma - najmanji dan u godini.

Od Svetog Tome počinje dan resti.

Od Svetog Tome do Nove Godine dan nareste za jedan kokošji korak (ili koliko učini pivac priko praga).

² Izostavljen je blagdan Svetog Nikole (6. prosinca) koji se u Kaštelima u *stara vremena* nije obilježavao, tek u novije vrijeme običaj stiže iz sjevernih krajeva Hrvatske i širi se u gradovima po školama i dječjim vrtićima.

Sveti Toma pita: *Gospodine, zašto se ne svetkuje dan moj?*

Gospodin će: *Ne čudi se, Toma - raduju se imenu mome.*

Redajući se tako blagdan za blagdanom, približava se Božić, dan rođenja maloga Božića ili kako Biblija u Evanđelju po Luki piše: *Jer Vam se danas rodio ... Spasitelj.* Ta rečenica ujedno predstavlja prvu ushićenu božićnu poruku na svijetu. Od njegova rođenja broje se godine ljudskoga življenja, prije i poslije Krista, pa je Božić, uz Uskrs, najveći kršćanski blagdan.

Glavni prepoznatljivi znakovi Božića su badnjak, slama, zelenilo, jaslice i svijeće (Rihtman-Auguštin, 1992: 47).

Badnji dan (24. prosinca), po katoličkome kalendaru, dan je Adama i Eve kada su se, čak i u prošleme stoljeću, u mnogim mjestima u svijetu izvodile tzv. Predstave iz raja (kod nas nije zabilježen takav običaj). Prikazivalo bi se stvaranje čovjeka i njegovo padanje u grijeh povezujući tako patnje čovječanstva i početak spasenja kroz Kristovo rođenje (Kolman-Rukavina, Mandić, 1961).

U to vrijeme seže i podrijetlo božićnoga drvca, koje se prvi puta spominje 1605. godine i od početka ukrašava znakovima i simbolima koji predstavljaju novi početak. Božićno drveće preuzeto je iz prastarog mita o drvu života i plodnosti na kojemu su tobože rasli razni plodovi, zbog čega se u starini takvo stablo i ukrašavalo plodovima drveća, jabukama, kruškama, orasima ...

U Hrvatskoj prije 150 godina božićnog drvca nije bilo. Ono polako iz Njemačke preko Austrije sa svim pozlaćenim plodovima dolazi najprije u hrvatske gradove pa u sela. Ono postaje središte oko kojega se okuplja obitelj i kiti ga na Badnju večer. Prihvatili su ga svi koji teže građanskoj civilizaciji, pa čak i u socijalizmu božićni bor biva zamijenjen novogodišnjom jelom.

U kaštelanskim kućama već početkom stoljeća kitio bi se bor na Badnju večer. Bio bi to *smrič* 1-2 metra visok, okićen mnoštvom ukrasa u oblicima plodova voća (zlatnih i srebrnih), pa pravih oraha i bajama zamotanih u zlatni i srebrni staniol papir, pa tzv. svilenih bombona (čokoladnih), voštanih svjećica, ...

Ispred božićnoga drvca postavljale bi se *jaslice*. Početkom stoljeća bile su izrađivane kao kulise ili tiskane u papirnim arcima iz kojih su se izrezivale figure i lijepile na kartonsku podlogu. Kasnije su u kućnoj radinosti izrađivane od gipsa, drva, pamuka, ... Te pučke jaslice pomalo su smiješne sa mnoštvom šarenih, često nespretno izrađenih figura. Dvadesetih godina ovoga stoljeća u kući obitelji Žanić izrađene su jaslice u kojima su se figure pokretale putem mehanizma i one su tada predstavljale svojevrsnu senzaciju.

Još jedna duga i lijepa priča seže daleko u prošlost i govori nam kako su nastale jaslice. Vodi do sv. Franje Asiškog, utemeljitelja franjevačkog reda, koji je tri godine prije svoje smrti prvi zorno sa živim ljudima inscenirao čin rađanja Krista. Sv. Franjo živio je od 1182. do 1226. godine, a od tada je počeo običaj kršćanskome svijetu kipovima prikazivati Isusovo rođenje (Enciklopedija hrvatske umjetnosti, 1995).

Badnji dan karakteriziraju strogi post i nemrs te što užurbanije pripreme za nastupajući Božić. Žene su uređivale kuće i dvorišta, *frigale pršurate* (prženi

uštipci od dizanoga tijesta). Domaćini bi u kuće iz polja donosili *Badnjak*, bile su to tri velike *tapine* od masline ili česmne koje su se navečer palile, a sve iz starih običaja i vjerovanja da se tu noć kada je snaga sunca najslabija, potpomogne toplinom i svjetlošću da bi se pobijedili mrak i studen.

Badnjak se pali na *kominu* i gori s prekidima, gasi se poslije večere i ponovo pali za božićni ručak i večeru, za Novu godinu i za Tri Kralja. Glava kuće badnjak krsti - *škropi blagoslovljenom palmom*, moleći pri tome prigodne molitve (za mrtve i žive, prijatelje, rođake, za urod ...).

Nakon dugih i iscrpljujućih molitava, blagoslova i kađenja kuće tamjanom, koji se stavljao u *šumpreš* ili *pršuru*, nad badnjakom se pali božićna svijeća i stavlja na već postavljen stol za blagovanje. Znalo bi se govoriti: *Teško kući di na Badnju večer svića ne gori*.

Slijedi obilna i nemasna večera, opet uz molitve i obraćanja Bogu, čijega se sina dolazak iščekuje. Na stolu je obavezno bio *zeleni ili bili kupus sa suvican i suvin šljivama, kod nekih riba i na kraju obavezno pršurate*. Blagovalo bi se uz obavezno čestitanje ukućanima: *Na dobro van došla Badnja večer*.

Po završetku večere gasi se svijeća s malo vina u žlici. Vjerovalo se na koju stranu pri gašenju svijeće krene dim, ta će strana bolje roditi (*more* ili *poje*).

U nekim kaštelanskim naseljima davni je običaj bio da mladost na Badnju večer do ponoći *prinosi* drva na sred sela i to velike komade koje bi iz polja u selo *valjali* u grupama.³ Tu se palio badnjak, sjedilo, grijalo i pilo vino sakupljeno u bačve od svih mještana. Oko badnjaka bi se sakupljali još na Božić, na Svetoga Stipana i Svetog Ivana.

Badnji dan s Božićem veže misa ponoćka, koja je vrhunac i središte adventskog iščekivanja i vjerskog slavljenja Božića. Ponoćka je misno slavlje u kojemu se Crkva na liturgijski način spominje povijesnoga rođenja Isusa iz Nazareta u Betlehemu. Ponoćkom se hoće kazati da se Isus ponovno utjelovio među ljudima u njihovu vremenu.

U Kaštelima 20-ih i 30-ih godina ponoćki nije bilo, održavale su se mise koje su počinjale oko tri sata ujutro i trajale do svanuća. Na njima je narod sudjelovao u velikome broju, uključivši dakako i djecu, koja su se ovoj misi posebno radovala. U toj noći ne može se zaobići ni najbučniji običaj koji je upravo na Badnjak, na Božić i idućih dana najčešći. To je pucanje iz pušaka, u davna vremena iz *kubura, maškula* i mužara. Djeca bi pucala posebnim napravama koje su punila sumporom i klorom - *tondin* i *nanuncin (kaluncin)*.

Iako je pucanje suprotno posvećenosti božićnih dana i kućnoj intimnosti, ipak će se, po starome vjerovanju, buka kao sredstvo obrane od zla i zlonamjernih bića vrlo dobro razumjeti.

Poslije božićnih misa vrijeme se provodi u šetnji, obilnome jelu i dokolici.

³ Godine 1954. tadašnja vlast zabranila je okupljanje ljudi na seoskome trgu i paljenje badnjaka pa su mještani od tada badnjake palili ispred župnih crkava i taj se običaj zadržao do danas.

Narod se odijeva u najsvečanija odijela i uz to je vezana uzrečica: *Tko na Božić nova ne obuče, tome led se u kosti uvuče*. Stari bi još običavali reći: *Dica moja - ko je dužan i na Božić je tužan (sužanj)*.

Čovjek sve značajne dane u svome životu od pamtivijeka proslavlja jelom pa se na božićnome stolu i u najsiromašnijoj kući morao naći bar komadić mesa. Božićni ručak posebno je svečan, običavao je biti dosta rano. Već oko podneva ukućani posjedaju oko stola, otac pali svijeću usađenu u čašu s pšenicom ili soli, ukućani se pomole i blaguju. Koliko je ručak bio obilan, govori nam uzrečica: *Do Božića i sito i lito, po Božiću i ladno i gladno*.

Na stolu je obavezno bila *pečena tuka*, *riži na juvi od tučje ili kokošje jetrice*, *kod imućnijih i lukanige (mekane kobasice od mljevene piletine)*, a za kraj *pršurate i obavezno orahnjača*. Po završetku *obida* slijedi gašenje božićne svijeće kruhom močenim u vino. Otac tada izgovara: *Čestitan van Božić ukućan. Čestita ti duša* - odgovaraju mu njegovi.

Uz čestitanja bilo je i darivanja, bile su to poslastice na bazi kruha. Posebno su zanimljiva figuralna peciva sa stiliziranim antropomorfnim likom (Petrović, Prošić-Dvornić, 1983: 72-73). Figura koja se poklanjala djevojčicama nazivala se *guska*, što je u religijama starih naroda (isto kao i druge ptice) bila simbolom plodnosti. Ženskoj djeci darivala bi se i *lučica* (lutka ili lutkica) pripremajući ih tako za buduće zvanje majke i domaćice (Kečkemet, 1978: 352). Muškoj djeci dariva se *luk*, također kolač od bijeloga kruha u obliku prastarog oružja, poklanjan da ih potiče na junaštvo⁴ o tome svjedoči pjesma:

*Slavu, slavu Božiću
na bile kolače
i na crno vino
nek' se veselimo.*

*Božiću, blagi dan
svak ti se veseli
koji je najdalje
kući se poteži.*

*Nikor jema majku
a nikor sestricu
nikor pod prstenom
mladu divojčicu.*

*Ustanite gori
mlade divojčice
i ajte misit*

⁴ U fototeci Etnografskog muzej Split pronašli smo prije nekoliko godina negative kolača *luka* i *lučice* iz Kaštel Gomilice koji su se neko vrijeme čuvali u muzejskoj zbirci.

*luke i lučice.
Ako nećeš luku
umisi mi pavlića
ja van nadoživjen
blagi dan Božića.*

*Projdoše Božići
dojde Mlado lito
ja te ne darova
moja zlatna kito.*

*Projde Mlado lito
dojdoše tri kralja
kad se daruju
dva mila i draga.*

Mladići su djevojkama obično darivali *mendulat*. Sutradan, iza Božića, na Svetog Stipana, dan je čestitanja, odijevaju se najsvečanija odijela i ide čestitati u rodbine i prijatelja. Uzrečica je: *Na Božić se obučiju goliši, a na Svetoga Stipana luksuz.*

Osmi dan po Božiću je Nova godina ili Novo lito, u stara vremena nazivala se *Mlado lito* ili *Mali Božić* kad se opet pali badnjak na kominu.

Na Silvestrovo (Stara godina) običaj je opet *kolendrati*,⁵ a najčešće kolende su:

*Došli smo van kolendati,
da nan date marendati,
kokod smokvu, kokod grozdić,
na dobro van doša Božić!*

*Po Božiću sveti Stipan,
po Stipanu sveti Ivan,
po Ivanu Svi mladinci,
okrunjeni ki su svecin!*

*Otvorite vaše škuri
jer zebemo tu na buri,
u kuću nas vi primite
pa nan po tom nazdravite.*

Otvorite ormarune,

⁵ Poznat je veliki broj kolendi i pjesama koje su pjevane u razdoblju od Svih Svetih do Tri kralja i one su se razlikovale od mjesta do mjesta. Gotovo u svakome kaštelanskom selu koledalo se na drugačiji način i s drugom pjesmom.

*izvadite botiljune,
rodilo van vino i ulje!*

*Da si zdravo, kume (Duje)!
Zamirit se nima čemu -
pozdravjamo tvoju ženu!*

*Veselte se svi u licu -
pozdravjamo tvoju dicu!*

*U vrtlu van ruže cvatu -
pozdravjamo zeta (Matu)!*

*A sad vas ostavjamo
i najlipše pozdravjamo!*

*Sad Isuse budi faljen
po sve vike vika - Amen.*

*ili Došli smo van kolendrati
i Božiče sve nazvati
Po Božiću sveti Stipan,
po Stipanu sveti Ivan,
po Ivanu Svi Mladinci,
po Mladincin Mlado lito,
rodilo van uje, žito,
rodila van maraščina,
i ostala vrsta vina,
A ti (Jerka), ne bud' lina,
ustani se sa komina
i donesi vrčić vina
i botiju arsi bursi
jer smo žedni kano Turci.
Otvorite armerune
izvadite botijune,
otvorite škafetine
izvadite biškotine.*

Na novu godinu običaj je bio crkvu posipati kaduljom. Poslije svečane mise čestitalo bi se: *Na dobro van došlo mlado lito*. Obitelj se opet okupljala za prepunim stolom. Za ručak se jede *govedina, svinjetina i piletina, kiseli kupus sa koštradinom i obavezno bili kruv* - pa se veli: *Ako na Glavu od godine u drugoga ručaš, svu godinu se obazireš na to*.

Djeca su se veselila Novoj godini jer su taj dan išla čestitati rodbini,

kumovima i prijateljima i to noseći jabuku, u koju su im u svakoj kući zabadali kovani novac, obično *krunu, pimpericu, dinar, dvodinar ...* (Bego, 1991: 256).

Panj Badnjak se posljednji put pali na blagdan Sv. Tri kralja ili Vodokršće. Na crkvenom obredu uoči Tri kralja svećenik blagoslivlja vodu koja se nosi kućama i čuva za slučaj bolesti, smrti ili nesreće. U crkvi je jako hladno, pa bi se znalo reći: *Vodokršće - i pop drće.*

Po kršćanskoj legendi, u ovaj dan daruje se Mali Božić. Legenda kaže da su na Bogojavljenje došla sa Istoka tri kralja (mudraca ili maga) da posjete i daruju maloga Božića. Vodila ih je zvijezda repatica i pokazala im put do Betlehema. Njihova imena Gašpar, Melhior i Baltazar spominju se kao usmena predaja još u devetome stoljeću. Od toga dana svećenik, remeta i ministranti kreću u obilazak i blagoslov kuća, njih se svečano dočekuje, počasti prošekom, mendulatom i daruje novcem (Ivasović, 1940: 84).

Svećenika bi pratila gomila djece koji bi ispred kuća pjevali i uzvikivali: *Bacite nan sto i jednu smokvu!* A kada bi se to bacilo, nastalo bi *gracanje*, jagma tko će uhvatiti više smokava (Bego, 1991: 257).

Djeca bi pjevala *Gloriju*:
Glorija, gloriya, cicindela,
usve vrime godišća
neću vikati za ništa -
baci, baci, suvi rogači!

Ovo je ujedno završetak ovoga skupa običaja (paljenje božićne svijeće, badnjaka, blagoslivljanje određene hrane i kuća), slijedi skidanje božićnoga drvca i završava osobit folklorni period između Božića i sveta Tri kralja nazvan dvanaestodnevica.

Popis fotografija

1. Jaslice i nakit za božićni bor, početak 20. st. (detalj sa izložbe)
2. Božićni bor i jaslice sa pokretnim figurama - izradio Špire Žanić, 20-ih godina ovoga stoljeća

Literatura

- Bego, don Frane: *Kaštel Kambelovac - Kaštel Gomilica*, Kaštela, 1991
- Buble, Nikola: *Glazbena kultura stanovnika trogirske općine*, Trogir, 1988
- Đugum, Radojka: *Dočikanje Svete Luce u veloj štradi u Kaštel Starom* (rukopis)
- Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, Zagreb, 1995
- Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb, 1988
- Ivasović, don Frane: *Kaštel Stari*, Kaštela, 1940
- Kečkemet, Duško: *Kaštel Sućurac*, Split, 1978
- Kolman-Rukavina, Maja i Mandić, Oleg: *Svijet i život u legendama*, Zagreb, 1961
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1990
- Petrović, Đurđica i Prošić-Dvornić, Mirjana: *Narodna umetnost*, Zagreb, 1983
- Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Zagreb, 1992

CHRISTMAS CUSTOMS IN KAŠTELA (Summary)

Presenting the most typical Christmas customs from the beginning of the century up to the present, the exhibition "Christmas Time" (The Museum of Kaštela, December 1996) was intended to illustrate as thoroughly as possible Christmas in Kašeta. We also tried to create the atmosphere of this time of the year and bring back the past that the visitors would remember with a sense of nostalgia. Younger visitors had an opportunity to learn something about the ways their parents and grandparents celebrated Christmas.

